

MATKA BOŻA CZĘSTOCHOWSKA

JAKO SYMBOL TOŻSAMOŚCI NARODU

NA PRZESTRZENI WIEKÓW

Tutaj zawsze byliśmy wolni²⁷⁹.

Nie jest możliwe poznanie dziejów Polski i Polaków bez uwzględnienia ich religijności, a w szczególności kultu maryjnego, który miał wpływ na ich postawy, moralność, mentalność, życie publiczne i prywatne²⁸⁰. W XIX wieku kult maryjny wzmocnił się i nabrał cech narodowych, ponieważ brak jedności państwowej w tym okresie zastępowano jednością mistyczną²⁸¹.

Jak wynika z badań, wyjątkowe znaczenie Jasnej Góry ugruntowane było już pod koniec XV wieku, gdyż była ona wtedy jednym z bardziej znanych miejsc pątniczych, a Cudowny Obraz otoczony był uwielbieniem nie tylko w Królestwie Polskim, lecz także w Europie, co potwierdza list Władysława Jagiełły do papieża Marcina. Wyjątkowy kult do Matki Bożej Częstochowskiej żywił także Kazimierz Jagiellończyk i jego rodzina²⁸².

Natomiast istotnym elementem zbiorowego wyobrażenia Polaków dotyczącym potrzeby posiadania mistycznej wizji przeszłości, w jakiej świat ludzki zostaje wpisany w wymiar wyższego porządku, jest problematyka cudownej obrony Jasnej Góry podczas potopu szwedzkiego²⁸³.

²⁷⁹ Jan Paweł II, *Tutaj zawsze byliśmy wolni*. Słowa wypowiedziane na Szczycie Jasnej Góry 4 czerwca 1979 roku podczas pierwszej pielgrzymki do Polski, tekst dostępny w internecie: <<http://www.centrumzawierzenia.jasnagora.pl/pierwsza-pielgrzymka-do-polski-4--10-06-1979/#Tutaj>> (dostęp 17.05.2017).

²⁸⁰ A. Chwalba, *Historia Polski 1795–1918*, Kraków 2001, s. 117.

²⁸¹ Tamże, s. 124.

²⁸² Z. Bania, S. Kobiela, *Jasna Góra*, Warszawa 1983, s. 17–18.

²⁸³ A. Niedźwiedź, *Obraz i postać. Znaczenie wizerunku Matki Boskiej Częstochowskiej*, Kraków 2005, s. 152.

18 listopada 1655 roku pod bramy klasztoru nadciągnęły wojska szwedzkie w liczbie 2 250 żołnierzy, a naprzeciw nich stanęła załoga jasnogórska licząca 170 wojskowych, 70 zakonników i 20 szlachciców²⁸⁴. Na obronę sanktuarium decyzją przeora o. Augustyna Kordeckiego uszczuplono skarbiec wotywny; część sreber spieniężono na Śląsku i zakupiono broń mającą posłużyć do odparcia ataku. Oblężenie klasztoru trwało do 26 grudnia tego roku i nie przyniosło Szwedom zwycięstwa. Bohaterska obrona klasztoru pod dowództwem o. Augustyna Kordeckiego rozślawiła Jasną Górę²⁸⁵. Dlatego Polacy jasnogórską wiktoryę odczytali jako sygnał do ogólnonarodowego powstania, na którego czele stanęli Stefan Czarnecki, Jerzy Lubomirski i Aleksander Koniecpolski. Także w poczuciu odpowiedzialności za losy Ojczyzny podjęły walkę zorganizowane przez ojców paulinów oddziały partyzanckie pod dowództwem Krzysztofa Żegockiego²⁸⁶. Dzięki temu z wygnania powrócił król Jan Kazimierz, który podobnie jak cały naród uważał, że obrona sanktuarium miała znaczenie nie tylko militarne, ale przede wszystkim patriotyczne i religijne, gdyż zmotywowała Polaków do obrony Ojczyzny. W znacznym stopniu wzmocnił się kult Matki Bożej. Sam klasztor nazywany był odtąd Jasną Górą Zwycięstwa, a jego znaczenie systematycznie wzrastało. W związku z tym 1 kwietnia 1656 roku we Lwowie król Jan Kazimierz obrał Matkę Bożą Częstochowską Patronką i Królową Korony Polskiej. W akcie królewskim czytamy:

Wielka Boga-Człowieka Matko, Najświętsza Dziewico, Ja, Jan Kazimierz, za zamięłowaniem Syna Twego, Króla Królów, Pana mojego, i z Twego miłosierdzia król, do Przenajświętszych stóp Twoich upadłszy, Ciebie za Patronkę moją i za Królowę władztw moich dzisiaj obieram i siebie, i Królestwo moje Polskie, i Księstwo Litewskie, Ruskie, Pruskie, Mazowieckie, Żmudzkie, Inflanckie, Smoleńskie, Czernihowskie, jako też wojsko obydwóch narodów i wszystek lud Twojej szczególnej opiece i obronie polecam, a Twojej pomocy i miłosierdzia w tym opłakanym i zamieszonym królestwa mego stanie przeciw nieprzyjaciołom Świętego Rzymskiego Kościoła pokornie wzywam. A ponieważ największymi dobrodziejstwami Twemi związany pałam wraz z narodem Moim gorącą chęcią wstąpienia w nową służbę u Ciebie, przeto przyrzekam Ci i Synowi Twemu, Panu Jezusowi Chrystusowi, w moim i senatorów, i ludów moich imieniu, że z wielką usilnością będę szerzył w ziemiach królestwa mego cześć i nabożeństwo dla Ciebie.

²⁸⁴ *Częstochowa. Duchowa stolica Polski. Katalog wystawy*, oprac. J. Dziwoki, B. Urbanowicz, Jasna Góra – Częstochowa 2016.

²⁸⁵ W roku 1859 wzniesiono na południowo-wschodnich wałach klasztoru pomnik ku czci o. Augustyna Kordeckiego autorstwa krakowskiego rzeźbiarza, Henryka Stattlera.

²⁸⁶ Z. Bania, S. Kobielus, *Jasna Góra*, dz. cyt., s. 36.

Obiecuję wreszcie i ślubuję, że skoro tylko z przemożnym Twoim pośrednictwem i Syna Twego wielkim zamiłowaniem, nad nieprzyjaciółmi, w szczególności nad Szwedami, odniosę zwycięstwo, u Świętej Stolicy Apostolskiej wyjednam, aby dzień dzisiejszy na podziękowanie i Synowi Twemu po wieczne czasy był obchodzony i święcony i dołożę z biskupami moimi starania, aby te śluby i ludy moje wypełniły. Gdy zaś z wielkim bólem serca wyraźnie widzę, że za łzy i ucisk ludzi stanu plebejskiego Syn Twój, Sędzia sprawiedliwy, smaga królestwo moje w ostatnim siedmioleciu powietrzem, wojnami i innymi klęskami, przeto przyrzekam i ślubuję, że po przywróceniu pokoju, wraz z wszystkimi stanami, wszelkich użyję środków, celem odwrócenia dalszych nieszczęść i postaram się, aby lud w moim królestwie od wszelkich obciążeń i niesprawiedliwego ucisku uwolnić. Spraw i to, najmiłosierniejsza Pani Królowo, i uprosz łaski Twego Syna, abym zdołał wypełnić te śluby, do których mnie, senatorów i stany królestwa natchnęła²⁸⁷.

Jak wynika z powyższego tekstu źródłowego, król Jan Kazimierz oficjalnie obrał Matkę Bożą Częstochowską za Królową Rzeczypospolitej, choć należy w tym miejscu wspomnieć, iż lud uważał Ją za swoją Patronkę już znacznie wcześniej.

O wzrastającym znaczeniu sanktuarium w XVII i XVIII wieku świadczyć mogą odbywające się tam uroczystości państwowe, w tym posiedzenie sejmu Rzeczypospolitej oraz przyjęcie hołdu kozackiego w roku 1661 przez króla Jana Kazimierza. Wielokrotnie odwiedzali klasztor również król Michał Korybut Wiśniowiecki i król Jan III Sobieski, który po swojej wiktorii wiedeńskiej złożył trofea wojenne w skarbcu jasnogórskim²⁸⁸.

Jak wynika z badań, klasztor wówczas był nie tylko ośrodkiem kultu maryjnego, lecz także miejscem działalności naukowej, pisarskiej, wydawniczej, karnodziejskiej i charytatywnej²⁸⁹. W latach 1733–1739 dzięki inicjatywie ówczesnego prowincjała Anastazego Kiedrzyńskiego wzniesiono bibliotekę, a następnie założono kapelę jasnogórską. Działała również apteka, laboratorium i biblioteka medyczna oraz od XVI wieku przytułek, w miejsce którego w roku 1641 prowincjał paulinów Andrzej Gołdonowski ufundował szpital. W XVII wieku paulini mieli własną drukarnię, papiernię, introligatornię, księgarnię i oficynę wydawniczą. Wydawano w niej popularne śpiewniki, modlitewniki, żywoty świętych, zbiory kazań, kompendia wiedzy medycznej i elementarze dla dzieci w językach

²⁸⁷ Tamże, s. 41–42.

²⁸⁸ A. Jaśkiewicz, *Jasna Góra*, Warszawa 1986, s. 10–11.

²⁸⁹ E. Rakoczy, *Jasnogórska Mensa Mariana*, Warszawa 1985, s. 11.

polskim, niemieckim i łacińskim. W ramach krzewienia kultu rozpowszechniano wizerunki maryjne według wizji artystów paulińskich, takich jak m.in.: Izydor Leszczyński, Antoni Dobrzyński, Tryburcy Nowakowic, Felicjan Ratyński, Cyprian Łakaszewicz, Makary Szytyftowski, Marceli i Jeremiasz Dobrzeniewscy, Antoni Bartoszewicz²⁹⁰.

Klasztor był także miejscem zwycięskiej obrony prowadzonej od 1 do 9 stycznia 1771 roku przez konfederatów barskich pod wodzą Kazimierza Pułaskiego. Konfederaci żywili szczególne nabożeństwo do Madonny, a ich ryngrafy ozdobił wizerunek Matki Bożej Częstochowskiej. Natomiast swój stosunek do Jasnej Góry wyrazili w akcie wydanym 15 marca 1768 roku w Barze, gdzie czytamy: „Forteca częstochowska miejsce cudami wślawione, chwalebne i honorowi naszej królowej Polski poświęcone”²⁹¹.

W okresie niewoli narodowej Jasna Góra była symbolem jedności w podzielonej Ojczyźnie, ponieważ wiara stała się istotnym elementem pogłębiającym tożsamość narodową. Wówczas to klasztor przekształcił się w sanktuarium narodowe, duchową stolicę, a pielgrzymki stały się okazją do manifestacji narodowych i uroczystości patriotycznych o charakterze religijnym. Ojcowie paulini, gospodarze tego miejsca, wielokrotnie w momentach trudnych dla Ojczyzny wspierały ją materialnie, przekazując część sreber, złota, rzeźb, sprzętów liturgicznych, numizmatów, bransolet jako kontrybucję narodową na rzecz wojska Księstwa Warszawskiego. Podobnie powstania narodowe zasilane były funduszem pochodzącym ze skarbcza jasnogórskiego, za co paulini zostali ukarani represjami ze strony władz carskich²⁹². W tym miejscu warto nadmienić, iż Rosjanie wówczas wypowiedzieli zdecydowaną walkę Częstochowskiej Madonnie, uznając Ją za przywódczynię insurekcji narodowych i niszcząc Jej wizerunki, a sam klasztor władze carskie postrzegały jako siedlisko dążeń rewolucyjnych²⁹³.

Do Matki Bożej jako symbolu nadziei odwoływał się dyktator powstania styczniowego, Romuald Traugutt, i twórcy kultury narodowej, jak m.in.: Franciszek Karpiński, Juliusz Słowacki, Zygmunt Krasiński, Adam Mickiewicz, Julian Ursyn Niemcewicz, Cyprian Kamil Norwid, Józef Elsner, Józef Korzeniowski,

²⁹⁰ A. Jaśkiewicz, *Jasna Góra*, dz. cyt., s. 13; por. Z. Bania, S. Kobielus, *Jasna Góra*, dz. cyt., s. 56, 66, 68, 72.

²⁹¹ A. Wasiak, *Miasto i klasztor wobec konfederacji barskiej*, [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego*, t. 1: *Okres staropolski*, red. F. Kiryk, Częstochowa 2002, s. 431.

²⁹² A. Jackowski, J. Pach, J.S. Rudziński, *Jasna Góra*, Wrocław 2001, s. 168–169.

²⁹³ J. Zbudniewek, *Jasna Góra w okresie niewoli narodowej*, [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego*, t. 2: *W okresie niewoli 1793–1918*, red. R. Kołodziejczyk, Częstochowa 2005, s. 71.

Józef Ignacy Kraszewski²⁹⁴. Maryja stała się więc jednym z elementów polskiego mitu romantycznego, często przywoływanego przez wieszczów, a jako Patronka narodu często ukazywana była w obłokach z herbami Korony i Litwy.

W okresie powstań narodowych Jasna Góra stała się ośrodkiem oporu, a ojcowie paulini aktywnie, moralnie i duchowo wspierali antyrosyjskie zrywy narodowe. Na sztandarach powstańczych widniał wizerunek Matki Bożej Częstochowskiej, Królowej Korony Polskiej, łączący w sobie element narodowy i religijny²⁹⁵. Po upadku powstania styczniowego na duchowieństwo i klasztor spadły represje carskie. Wstrzymano przyjmowanie kandydatów do nowicjatu, zamknięto studium klasztorne, aptekę i drukarnię oraz dokonano konfiskaty majątków klasztornych²⁹⁶. Władze 19 grudnia 1864 roku wydały ukaz o kasacie klasztorów rzymskokatolickich, którego celem było rozbitcie życia wewnętrznego w zakonach, osłabienie dyscypliny i zakonnej karności²⁹⁷.

Niewola narodowa i represje popowstańcze wpłynęły także na charakter wotów ofiarowywanych Matce Bożej, która stała się również Patronką polskiego wychodźstwa²⁹⁸. W ikonografii tych wotów dominowały wówczas kajdany zesłańców, żałobna biżuteria matek i żon deportowanych na Sybir patriotów, wśród których znalazła się także pokaźna grupa księży katolickich²⁹⁹.

Symbolem zniewolenia był, powstały w roku 1889 staraniem gubernatora warszawskiego Josifa W. Hurki, pomnik cara Aleksandra II ustawiony u stóp jasnogórskiego sanktuarium.

Wolność w postaci wyzwolenia spod okupacji austriackiej przyszła dopiero 4 listopada 1918 roku, a jej widowym znakiem było zniszczenie pomnika Aleksandra II i wzniesienie na jego miejsce figury Madonny, stojącej tam do dziś.

²⁹⁴ Z.S. Jabłoński, *Jasna Góra w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku – jej udział w dążeniach niepodległościowych*, [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego*, t. 2: *W okresie niewoli 1793–1918*, red. R. Kołodziejczyk, Częstochowa 2005, s. 169.

²⁹⁵ A. Chwalba, *Sacrum i rewolucja*, Kraków 1992, s. 279.

²⁹⁶ A. Jaśkiewicz, *Jasna Góra...*, dz. cyt., s. 14.

²⁹⁷ J. Pietrzykowski, *Jasna Góra w okresie dwóch wojen światowych*, Warszawa 1987, s. 9–10.

²⁹⁸ O pierwszych wotach ofiarowanych Matce Bożej Częstochowskiej pisze Jan Długosz w XV stuleciu. Słowo „wotum” (łac. *votum*) służyło na określenie ślubów składanych Bogarodzicy, w których zobowiązywano się do odbycia pielgrzymki i złożenia w dowód wdzięczności daru. Wota składali królowie, książęta, arystokracja, duchowni, miasta, kobiety, związki, towarzystwa, organizacje. Już w XVI stuleciu na wota składała się pokaźna kolekcja 62 obiektów złotniczych, a w okresie międzywojennym ich liczba dochodziła do 845.

²⁹⁹ Po upadku powstania styczniowego około 100 polskich księży katolickich zesłano do syberyjskiej wsi Tunka, gdzie zdobyli oni sobie sympatię miejscowej ludności, a pamięć po sobie zostawili dobrą. Por. B. Urbanowicz, *Obraz Syberii na kartach polskich podręczników historii 1925–2009*, [w:] *Sybir. Doświadczenia i pamięć*, red. A. Głowacki, Białystok 2015, s. 208. Por. E. Niebelski, *Tunka. Syberyjskie losy księży zesańców 1863 roku*, Wrocław 2011, s. 283.

W okresie II Rzeczypospolitej Jasna Góra aktywnie uczestniczyła w procesie budowy państwowości polskiej i integracji społeczeństwa po zaborach oraz życiu społeczno-politycznym kraju. Stąd w lutym 1919 roku ojcowie paulini złożyli cenny dar na rzecz skarbu narodowego w postaci złotych monet i medali, co świadczyło o ich więzi z Ojczyzną, będącą wówczas w potrzebie, a gest ten miał nie tylko wartość materialną, lecz przede wszystkim propagandową i patriotyczną³⁰⁰.

Sanktuarium licznie odwiedzali również przedstawiciele ówczesnej elity władzy na czele z Naczelnikiem Państwa Józefem Piłsudskim, prezydenci Rzeczypospolitej: Stanisław Wojciechowski i Ignacy Mościcki, minister Janusz Jędrzejewicz, generał Józef Haller, gdyż w znacznym stopniu wzmacniało ono autorytet najwyższych władz państwowych³⁰¹. Świadczyć o tym może kształtowanie w wiernych postawy szacunku dla rządu Rzeczypospolitej i nawoływanie do aprobaty konstytucji uchwalonej 17 marca 1921 roku³⁰². Ojcowie paulini również wspierali Ojczyznę darami na rzecz jej obrony w wojnie polsko-bolszewickiej czy też pomocy dla powstań śląskich. Jasna Góra otworzyła się także na potrzeby mieszkańców Śląska, podtrzymując wśród nich poczucie tożsamości narodowej i wolę starań o powrót do Macierzy. W związku z tym 13 marca 1921 roku odbyło się w jasnogórskim sanktuarium nabożeństwo w intencji plebiscytu na Górnym Śląsku, które celebrował ksiądz biskup Władysław Krynicki³⁰³. Moralnego i modlitewnego wsparcia udzieliło jasnogórskie sanktuarium rodakom, wzywając do zaangażowania się w obronę zagrożonej państwowości podczas wojny z Rosją sowiecką w 1920 roku³⁰⁴. Dlatego 3 maja 1926 roku kobiety polskie, składając hołd dziękczynny Matce Bożej na Jasnej Górze, ofiarowały Jej berło jako symbol władzy, z napisem: „Matko, Królowo Korony Polskiej! My, kobiety polskie, składamy Ci berło jako symbol władzy. Rządź nami! Niech trzy cnoty ewangeliczne: wiara, nadzieja i miłość, prowadzą Twój naród do chwały”

W okresie dwudziestolecia międzywojennego klasztor był również miejscem odrodzenia się ogólnopolskiego ruchu związkowego. W roku 1932 odbył się tam

³⁰⁰ Z.S. Jabłoński, *Jasna Góra w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego*, t. 3: *W czasach Polski odrodzonej i II wojny światowej 1918–1945*, red. R. Szwed, Częstochowa 2006, s. 181.

³⁰¹ Jasną Górę odwiedzali także goście zagraniczni, m.in. Marszałek Francji Ferdynand Foch (2 maja 1923), posłowie: baron Gabriel Apor (węgierski), Bernard de Escaille (belgijski), John B. Stetson (angielski), ambasador francuski J. Noulens, Henri Heyman, minister belgijski, oraz liczni przedstawiciele duchowieństwa europejskiego i światowego na czele z Angelo Giuseppe Roncallim (ówczesny wizytator apostolski w Bułgarii, późniejszy Jan XXIII).

³⁰² S.Z. Jabłoński, *Jasna Góra w początkach II Rzeczypospolitej*, Częstochowa 1999, s. 153.

³⁰³ J. Pietrzykowski, *Jasna Góra...*, dz. cyt., s. 84.

³⁰⁴ S.Z. Jabłoński, *Jasna Góra w początkach II Rzeczypospolitej*, dz. cyt., s. 11.

Zjazd Stowarzyszenia Chrześcijańskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych, w 1933 roku – lekarzy, w 1936 roku – akademików i kobiet, w 1937 roku – ziemianstwa polskiego, w 1938 roku – Katolickiego Związku Młodzieży i inne³⁰⁵.

Nowo odzyskaną wolność interpretowano jako dar Bożej Opatrzności, dlatego w lipcu i sierpniu 1939 roku, w przededniu II wojny światowej, ówcześni przywódcy duchowi i wojskowi z Jasnej Góry wzywali do obrony suwerenności kraju. W sierpniu 1939 roku odprawiona została na Jasnej Górze nowenna w intencji zagrożonej Ojczyzny. Przewodniczył jej, a także wygłaszał patriotyczne kazania ojciec Polikarp Stefan Sawicki³⁰⁶. W atmosferze narastającego zagrożenia wojennego ówczesny ojciec generał, Pius Przeździecki, poparł inicjatywę zakupu subskrypcji na rzecz obrony kraju i w imieniu jasnogórskiego sanktuarium przeznaczył na ten cel biżuterię o wartości 10 000 zł na pożyczkę lotniczą i 2 500 zł na Fundusz Obrony Narodowej³⁰⁷.

3 września 1939 roku w jasnogórskim sanktuarium pojawili się pierwsi żołnierze Wehrmachtu, a życie religijne tego miejsca uległo w pewnym stopniu ograniczeniu.

Cudowny Obraz Częstochowskiej Madonny zamurowano w klasztornej ścianie, a na jego miejsce powieszono kopię autorstwa Augustyna Jędrzejczyka. Stosunek Niemców do kultu maryjnego był jednak niejednoznaczny, ponieważ w oficjalnej propagandzie odwoływali się do niego. Oficjalne wizyty w sanktuarium składali także dygnitarze niemieccy na czele z Adolfem Hitlerem i Hanssem Frankiem. Okupacyjne władze niemieckie żądały także wydania z biblioteki jasnogórskiej cennych starodruków jako pamiątek kultury niemieckiej. Niestety, w takich okolicznościach utracono cenny obraz autorstwa Hansa Klumbacha *Ucieczka do Egiptu*.

W klasztorze w tym czasie działały także struktury podziemnego państwa polskiego, a kolejny paulin, o. Polikarp Sawicki, był jego żołnierzem³⁰⁸. Po upadku powstania warszawskiego zarówno klasztor, jak i miasto udzieliły pomocy uchodźcom z Warszawy, a w Częstochowie miała swoją siedzibę Komenda Główna Armii Krajowej, którą kierował wówczas gen. Leopold Okulicki.

Sanktuarium było również ośrodkiem patriotyzmu. Tu drukowano polską prasę i utrzymywano kontakt z Polonią. W klasztorze aresztowano także ojca Rajmunda Kłaczyńskiego za wygłoszenie patriotycznego kazania 21 kwietnia 1940 roku, w którym wyraził przekonanie, iż Polska odrodzi się z niewoli jako

³⁰⁵ J. Pietrzykowski, *Jasna Góra...*, dz. cyt., s. 113–117.

³⁰⁶ Tamże, s. 120.

³⁰⁷ Z.S. Jabłoński, *Jasna Góra w II Rzeczypospolitej*, art. cyt., s. 189.

³⁰⁸ *Częstochowa. Duchowa stolica Polski...*, dz. cyt.

wolny kraj. Swoją patriotyczną postawę przypłacił życiem, gdyż 23 kwietnia 1942 został zamordowany w niemieckim obozie koncentracyjnym Dachau.

Również samo miasto stało się areną dramatu związanego z eliminacją przez władze okupacyjne na terenie Generalnego Gubernatorstwa przywódców duchowych, inteligencji i polskich elit, a w aktach gestapo oznaczono ją kryptonimem „AB-Aktion”. W jej ramach zamordowano w Częstochowie 92 osoby, w tym 5 kobiet³⁰⁹

Pod koniec 1944 roku klasztorowi groziła ewakuacja, dlatego też ojcowie paulini na czele z ówczesnym przeorem Klemensem Izdebskim zwrócili się o pomoc do arcybiskupa Adama Sapiehy, gubernatora Hansa Franka oraz gen. Leopolda Okulickiego. Szczególnie za sprawą Rządu Polskiego w Londynie umiędzynarodwiono ten konflikt. Ostatecznie Niemcy opuścili Jasną Górę 16 stycznia 1945 roku, a dzień później pojawili się w mieście żołnierze radzieccy z 2 Batalionu czołgów dowodzonych przez majora Siemiona Chochriakowa³¹⁰.

Po wkroczeniu Armii Czerwonej do miasta w styczniu 1945 roku Częstochowa wraz z klasztorem jasnogórskim stała się miejscem, w którym społeczeństwo polskie szukało duchowej pomocy i narodowego odrodzenia. Dlatego też od 1945 roku cyklicznie na Jasnej Górze odbywały się posiedzenia Episkopatu Polski, podczas których wydawano orędzia do narodu, będące protestem przeciwko ateizacji państwa i nieprzestrzeganiu zasad demokracji. Wzmógł się również ruch pielgrzymkowy oraz odrodziły się tradycje pielgrzymek stanowych i regionalnych. Jednocześnie władze komunistyczne zaostrzyły represje przeciwko zakonnikom i inwigilacje pielgrzymów³¹¹.

Szczególnie dotkliwe szykany wobec sanktuarium zastosowano w roku 1950, kiedy to Częstochowa weszła w skład województwa katowickiego. Rozpoczęły się wówczas konfiskaty ziemi i majątków klasztornych, a samego przeora, o. Kajetana Raczyńskiego, władze komunistyczne aresztowały pod zarzutem „szkodzenia władzy socjalistycznej”³¹². Ponadto utrudniano prowadzenie nabożeństw,

³⁰⁹ Życie wówczas stracili m.in.: Zdzisław Biernacki – 19-letni uczeń gimnazjum im. R. Traugutta w Częstochowie, Dominik Zbierski – dyrektor tegoż gimnazjum, Stanisław Gawroński – adwokat, Jan Nawrocki – artysta malarz, Marian Muszyński i inni.

³¹⁰ J. Zbudniewek, *Jasna Góra w latach okupacji hitlerowskiej*, [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego*, t. 3: *W czasach Polski odrodzonej i II wojny światowej 1918–1945*, red. R. Szwed, Częstochowa 2006, s. 489.

³¹¹ M. Kafel, *Represje komunistyczne w Częstochowie w latach 1944–1956*, praca magisterska [maszynopis] napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. G. Łukomskiego, Archiwum Akademii im. Jana Długosza, Częstochowa 2010, s. 136.

³¹² J. Zbudniewek, *Jasna Góra w latach 1945–1956*, [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego*, t. 4: *Dzieje miasta i klasztoru po 1945 roku*, red. K. Kersten, Częstochowa 2007, s. 143.

opodatkowano pielgrzymów na rzecz skarbu państwa, nagminnie wzywano księży na przesłuchania do Urzędu Bezpieczeństwa, wystawiano mandaty za wywieszanie flag państwowych w święta kościelne. Przykładowo za manifestowanie symboli narodowych podczas Mszy świętej pod Szczytem Jasnogórskim 15 sierpnia 1949 roku ojcowie paulini otrzymali orzeczenie sądu z nakazem płatniczym opiewającym na 50 tysięcy złotych³¹³. Do walki z klasztorem, który stał się wówczas jednym z ważniejszych ośrodków oporu i opozycji, włączyła się osobiście Julia Brystigerowa, dyrektor Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. W efekcie w okresie stalinowskim z powodu represji aparatu bezpieczeństwa wobec Kościoła z wykorzystaniem narzuconego prawa stanowionego i propagandy oficjalne oddziaływanie katolicyzmu na życie publiczne starano się zminimalizować³¹⁴.

Nowym etapem okazał się rok 1953, kiedy to po śmierci Stalina w pewnym stopniu zelżała dyktatura sowiecka, a kolejny rok papież Pius XII ogłosił Rokiem Maryjnym.

W tym czasie Jasna Góra podkreślała duchową rolę Matki Bożej oraz Jej patronat nad narodem. Praca duszpasterska polegała wówczas przede wszystkim na pogłębianiu kultu maryjnego, dlatego też do wygłaszania kazań zaproszono o. Fidelisa Kędzierskiego i o. Franciszka Marcina Hulkę, za co ten ostatni został zadenuncjowany i aresztowany.

Ważnym wydarzeniem patriotycznym i religijnym na Jasnej Górze było otwarcie 28 maja 1955 roku wystawy poświęconej 300. rocznicy obrony Jasnej Góry, którą odwiedziły 284 pielgrzymki i 300 gości zagranicznych, wśród których był także ówczesny młody amerykański senator, John F. Kennedy.

Kolejny konflikt pomiędzy władzami świeckimi i duchownymi wyniknął podczas obchodów Milenium Chrztu Polski w roku 1966. Partia komunistyczna utożsamiana z rządem w celu wzmocnienia swoich wpływów podkreślała w tej rocznicy tylko jej świeckie tradycje związane z 1000-leciem państwowości polskiej, pomijając jej katolicki aspekt. Natomiast Kościół akcentował religijny wymiar Milenium i pragnął, aby obchody te uświetnił swoją obecnością papież Paweł VI. Władze komunistyczne nie wydały na to zgody. Dlatego też na głównych uroczystościach milenijnych 3 maja 1966 roku na Jasnej Górze zabrakło papieża, a jego osobę symbolizował pusty papieski tron z wiązanką biało-żółtych róż.

Polskie uroczystości milenijne zostały natomiast uhonorowane przez pocztę watykańską serią okolicznościowych znaczków i medali. Z dużą i brutalną

³¹³ *Częstochowa. Duchowa stolica...*, dz. cyt.

³¹⁴ J. Żaryn, *Kościół katolicki w PRL. Wybrane zagadnienia, hipotezy, prowokacje*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 1 (2005) 17, s. 2.

determinacją władze komunistyczne przeciwstawiały uroczystościom kościelnym świeckie obchody rocznicy państwowości polskiej ograniczające się do dożynek, manifestacji, koncertów, których celem miało być odsunięcie młodzieży od kościelnych nabożeństw. W tym celu planowano nawet występ pod Szczytem Jasnogórskim bardzo popularnej wówczas grupy The Beatles, lecz nie doszedł on jednak do skutku.

Również w 1968 roku w kraju panowała atmosfera silnej konfrontacji strony rządowej ze środowiskami opozycyjnymi, czego przykładem była również inwigilacja nabożeństw, które odbywały się na Jasnej Górze 3 maja. Wówczas to podczas obchodów święta Maryi Panny Królowej Polski byli obecni kardynałowie: Stefan Wyszyński i Karol Wojtyła, biskupi: Jerzy Ablewicz, Jan Zaręba, Stefan Bareła, Antoni Baraniak, i liczne rzesze pielgrzymów. Służba Bezpieczeństwa (SB) opracowała szczegółowy plan operacyjny dotyczący obserwacji tych uroczystości³¹⁵. Główne zadania SB dotyczyły inwigilacji pątników, duchownych, korespondentów, dziennikarzy, dyplomatów, attaché wojskowych i innych uczestników uroczystości. W celu realizacji tych zamierzeń zaangażowano 27 wywiadowców, 3 kierowników sekcji oraz zastępcę naczelnika Wydziału „B”, a ponadto środki łączności, transportu, fotograficzne, maskujące i sprzęt optyczny³¹⁶.

Zakres, rozmach i szczegółowość zgromadzonych materiałów pozwalają wysnuć wniosek, iż klasztor w 1968 roku był areną wydarzeń o znaczeniu ogólnonarodowym dla władz komunistycznych i aparatu bezpieczeństwa, gdyż przejawy religijności Polaków traktowano wówczas jako zachowanie wrogie wobec systemu.

W okresie schyłku realnego socjalizmu w atmosferze konfrontacji komunistów z Kościołem w latach 1979–1980 ówczesne władze zdecydowały się także na budowę podziemnego przejścia wiodącego z Alei Najświętszej Maryi Panny pod Szczyt Jasnogórski³¹⁷. Miało ono ograniczyć ruch pielgrzymkowy do sanktuarium, a oficjalnym powodem inwestycji była – według ówczesnej ekipy rządzącej

³¹⁵ J. Durka, *Uroczystości Jasnogórskie 3 Maja 1968 roku w materiałach Służby Bezpieczeństwa*, [w:] *Częstochowskie Teki Historyczne*, red. M. Trąbski, N. Morawiec, t. 6, Częstochowa 2016, s. 237.

³¹⁶ Tamże. Por. Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Katowicach. Sygn. IPN Ka 056/156, t. 1: „Materiały dotyczące uroczystości kościelnych na Jasnej Górze dnia 03-05-1968”

³¹⁷ Pielgrzymi winni schodzić ze środkowego pasażu Alei Najświętszej Maryi Panny do 40-metrowego tunelu, co w praktyce miało oddzielić klasztor od miasta pasem trasy szybkiego ruchu.

– chęć modernizacji miejskiego systemu komunikacji³¹⁸. Najtrafniej jednak cel tego przedsięwzięcia ujął ówczesny premier Piotr Jaroszewicz, mówiąc: „Traktujcie tę inwestycję jako przejście ideologiczne, jako kolejny krok na froncie walki z wpływami imperializmu i rozzuchwalonego kleru otumaniającego socjalistyczne społeczeństwo”³¹⁹. Pomimo licznych protestów opinii publicznej inwestycja ta została ukończona w listopadzie 1980 roku. Jednakże z powodu licznych wad konstrukcyjnych obiekt ten był wykorzystywany w minimalnym stopniu i ostatecznie zamknięty w 1999 roku. Pozostaje on jednak nadal świadectwem nieudanej próby ograniczenia przez ówczesne władze ruchu pątniczego na Jasną Górę i umniejszenia roli miasta jako ośrodka kultu religijnego. Budowa ta miała istotny wpływ na proces integracji katolików we wspólnym proteście przeciwko władzom komunistycznym, które pod naporem społecznym ostatecznie musiały ustąpić³²⁰.

Stan wojenny i dekada lat 80. XX wieku doprowadziły do powstania wrażenia oddziaływania Cudownego Obrazu przez motyw ran, który ściśle wiązano z wyobrażeniem narodu zranionego i cierpiącego. Stały się one wówczas samodzielnym symbolem wyrażającym wspólnotę cierpienia Madonny z cierpieniem Polaków³²¹. Wizerunek Matki Bożej Częstochowskiej pojawił się na bramie Stoczni Gdańskiej w czasie strajków i protestów robotniczych oraz na plakatach, odezwach, w publikacjach i prasie wydawanych w drugim obiegu, który w dużej mierze kształtował świadomość społeczną okresu schyłku realnego socjalizmu. Dwukrotnie w trudnych dla Polski latach 80. XX stulecia na Jasnej Górze przebywał papież Jan Paweł II, gdzie zwrócił się do swoich rodaków takimi oto słowami:

Pragnę przywołać w tym Apelu Jasnogórskim wszystkich moich braci i siostry, którzy doznają niedostatku, którzy odczuwają niedosyt wolności, trudności w przekazywaniu i odbiorze prawdy, którzy nie mają pracy lub pracy odpowiadającej ich kwalifikacjom, którzy nie mogą zrealizować swoich planów życiowych, słusznym aspiracji i rozwinąć swoich talentów; którzy w jakikolwiek sposób cierpią na ciele i duszy, niosąc z wiarą i nadzieją swój codzienny krzyż³²².

³¹⁸ J. Durka, *Historia jednej budowy. Sprawa przejścia podziemnego w okolicach Jasnej Góry w latach 1979–1980*, [w:] *W poszukiwaniu tożsamości*, seria: Język. Religia. Tożsamość, t. 8, red. G. Cyran i E. Skorupska-Raczyńska, Gorzów Wielkopolski 2012, s. 51–52.

³¹⁹ T. Haładaj, *Wielka dziura pod Jasną Górą*, „Gazeta Częstochowska” dodatek do „Gazety Wyborczej” z 12 maja 2011 roku, s. 1. Por. J. Durka, *Historia jednej budowy...*, art. cyt., s. 52.

³²⁰ J. Durka, *Historia jednej budowy...*, art. cyt., s. 65.

³²¹ A. Niedźwiedź, *Obraz i postać...*, dz. cyt., s. 99–100.

³²² *O zwycięską nadzieję proszę dla moich rodaków. Apel Jasnogórski w dniu 12 czerwca 1987 roku*, [w:] *Jasnogórska Bogurodzica w wypowiedziach Jana Pawła II*, t. 1, red. Z.S. Jabłoński, Częstochowa 2011, s. 143.

Papież zabrał również głos po odzyskaniu pełnej suwerenności kraju w roku 1991, kiedy wskazywał, jak właściwie wykorzystać wywalczoną wolność i przestrzegać przed jej nadużywaniem, wołając do Madonny: „naucz nas być wolnymi”³²³.

Należy stwierdzić w podsumowaniu, że Jasna Góra jako sanktuarium narodowe, ośrodek wiary, kultu religijnego oraz kształtowania postaw obywatelskich i patriotyzmu towarzyszyła Ojczyźnie w trudnych i chwalebnych chwilach, a także wspierała ją swoim autorytetem.

Problematyka znaczenia Wizerunku Matki Bożej Częstochowskiej oraz kultu maryjnego w dziejach państwa i narodu była i jest przedmiotem licznych refleksji i dyskursów w kontekstach religijnych i patriotyczno-narodowych, naukowych, politycznych i teologicznych³²⁴. Niezwykła rola Wizerunku Częstochowskiej Madonny – to skłonność do symbolicznego odczytywania zdarzeń historycznych i współczesnych przez nadawanie im pozareligijnych znaczeń i wpisywanie ich w krąg mitologii narodowej³²⁵. Dlatego też dzieje narodowe z reguły wpisują się w ponadludzką transcendentną historię i poddane zostają interpretacji religijnej, a objawiają się często przez pośrednictwo ludzi – jednostek opatrznosciowych lub bohaterów narodowych, do których należą m.in.: o. Augustyn Kordecki, Tadeusz Kościuszko, kard. Stefan Wyszyński, ks. Jerzy Popiełuszko, Jan Paweł II i inni³²⁶. Tożsamość religijna i narodowa nakładała się więc na siebie, tworząc jedną całość, a elementy maryjne stały się symbolem polskich aspiracji, moralności i duchowości, znakiem i świadectwem odrębności Polaków³²⁷.

Szczególnie w okresie komunistycznym społeczeństwo polskie o głębokich chrześcijańskich korzeniach przejawiających się w autentycznych postawach religijnych stanowczo sprzeciwiało się obcym kulturowo wpływom ideologicznym, sprzecznym z jego wielowiekową tradycją, wartościami i tożsamością, kiedy religijność Polaków w okresie PRL władze traktowały jako zjawisko wrogie i niebezpieczne wobec narzuconego Polsce systemu³²⁸. Jasna Góra stała się wówczas przestrzenią odzyskiwania wolności, a w wolnej Ojczyźnie miejscem jej utrwalania³²⁹. Natomiast kult Maryi Królowej Polski wiązał się z dziełem koniecznej

³²³ Teraz naucz nas być wolnymi. Uroczyste „Te Deum” z okazji 200-lecia Konstytucji 3 Maja, [w:] *Jasnogórska Bogurodzica w wypowiedziach Jana Pawła II*, t. 1, red. Z.S. Jabłoński, Częstochowa 2011, s. 164.

³²⁴ A. Niedźwiedź, *Obraz i postać...*, dz. cyt., s. 8.

³²⁵ Tamże, s. 180.

³²⁶ Tamże, s. 284.

³²⁷ A. Chwalba, *Sacrum i rewolucja*, dz. cyt., s. 275, 279.

³²⁸ Sobór Watykański II zwiększył ofensywność misyjną Kościoła wobec komunizmu i ZSRS. Por: A. Czubiński, *Europa XX wieku*, Poznań 2003, s. 329.

³²⁹ S.Z. Jabłoński, *Jasna Góra...*, art. cyt., s. 151.

odnowy moralnej i ładu społecznego, będąc warunkiem trwania narodu w perspektywie odzyskania niepodległości³³⁰.

Matka Boża Częstochowska ma też globalne znaczenie symboliczne i jest symbolem Polski także dla przedstawicieli innych wyznań, niewierzących, poszukujących i cudzoziemców. Funkcjonuje Ona również w strukturze globalnej kultury masowej jako emblemat Polski i polskości. Wszystkie te znaczenia i konteksty w pewnym stopniu przedstawił w swoim wierszu Wacław Chabrowski:

Samotna, skupiona, promieniejąca,
Jasnogórska, przez husytów poraniona –
zmieszana, słuchająca bluźnierczych słów.
Emigracyjna, żywa, pełna serca,
ratująca, co można, wzruszająca.

Iskrząca perłami, oświetlona, dyskretna.
Spowiadająca głuchych, lecznica dla kalek.
Wykształcona, przemyślna, łatwa,
starsza, mądrzejsza od wszystkich kobiet.

Zstępująca do kopalń i lotnicza,
Obleżona w czasie wojny i pokoju,
wioskowa, miejska, fabryczna –
oddana ludziom na użytek – katolicka.

Śliczna, stojąca przy kolebkach dzieci,
kojąca myśli starców, zmęczona...
W barwach Narodu królująca, gościnna,
ugwieżdżona wotami – POLSKA³³¹.

³³⁰ Tamże, s. 193.

³³¹ W.T. Chabrowski, *Litania*, [w:] *Prośba do Matki Boskiej. Antologia polskiej poezji maryjnej*, wybór i oprac. W. Tkaczuk, Warszawa 1991, s. 143.